

ХАРААТ БУС, БИЕ ДААСАН БАЙХ НЬ МӨРДӨН ТОГТООХ ЧИГ ҮҮРГИЙН ҮНДСЭН ШИНЖ МӨН

INDEPENDENCE IS ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE INVESTIGATE

Н.Сайнбаяр

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн
тэнхимийн ахлах багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Нийгэмд шударга ёс тогтоох үйл явц өөрөө асар их зохион байгуулалттай, ил тод, нээлттэй үйл ажиллагааг шаарддаг. Үүнтэй ижил шүүх эрх мэдлийн байгууллага, тэдгээрийн тогтолцоог боловсруулахад үе шат бүрийг тодорхой болгож, ингэхдээ тэдгээр үе шатын эрх зүйн философи үндэс, онцлогийг харгалзан үзэх нь зайлшгүй. Сүүлийн жилүүдэд нийгэмд шүүх эрх мэдлийн бүхий л байгууллагын нэр хүнд сайн биш байгаа нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгчдийн чиг үүргийн философийн мөн чанарыг харгалзалгүйгээр эрх зүйн байдлыг нь хуульчлах болсонтой шууд холбоотой.

Өгүүлэлд Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 6.2 дугаар зүйлд мөрдөгчийн багагүй эрх хэмжээтэй гэх агуулгаар хуульчилсан боловч практикт мөрдөгчийн үйл ажиллагаа прокуророос бүрэн хараат байгаа нь сэдвийг судлах үндэслэлийг тодорхойлно. Энэхүү илтгэлээр өмнө нь огтхон ч судлагдаж байгаагүй гэж хэлж болохоор мөрдөгчийн хараат бус байх шинжийг түүний гүйцэтгэх үүргийн мөн чанарыг судлах замаар тодорхойлохыг зорьсон.

Abstract: The process of establishing social justice itself requires high organization, transparency and openness. In the same way, in the development of judicial institutions and their systems, it is necessary to clarify each stage and at the same time take into account the philosophy of law and the features of these stages. In recent years, the reputation of all judicial authorities in society is not very good, which is directly related to the fact that the legal status of bailiffs is legitimized without taking into account the philosophical nature of their duties.

This report legislates for Article 6.2 of the Code of Criminal Procedure, the content of which states that the detective has significant powers, but in practice the activities of the detective are completely dependent on the prosecutor. The purpose of this report is to determine the nature of the detective's independence, which has never been previously studied, by examining the nature of the detective's role.

Түлхүүр үгс: Мөрдөгч, мөрдөгчийн эрх зүйн байдал, мөрдөн тогтоох, мөрдөн тогтоох чиг үүрэг.

Keywords: Investigator, legal status of investigator, investigate, investigation.

Хүн төрөлхтөн бий болсон цагаас эхлэн өөр хооронд үүссэн аливаа харилцааг зохицуулах гэж оролдлого хийсээр ирсэн нь өнөөгийн эрх зүйн тогтолцоог бий болгожээ. Газар нутаг, амьдралын хэв маяг, нийгмийн ахуйн онцлогоос хамаарч эрх зүйн хэм хэмжээний шинж чанар бий болсон. Тодруулбал, аливаа улсын хувьд эрх зүй бүтэх үйл явц, шүүх эрх мэдлийн эзлэх байр суурь, эрх зүйн эх сурвалж хэрэглэх, харилцаа хамаарал зэргээс шалтгаалж эрх зүйн тогтолцоо тодорхойлогдоно.

Эрх зүйн тогтолцоо (бүл)-ны талаар Германы эрдэмтэн Готфрид Лейбниц “Nova Methodus Discendae Docendaeque Iurisprudentiae”⁷⁸ (1667) бүтээлдээ анх удаа: “Улс орнуудын нийгмийн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйг ижил төстэй байдлаар нь нэгтгэн авч үзэж болох юм” гэсэн санааг дэвшүүлснээр хууль зүйн шинжлэх ухааны судлагдахуун болжээ. Харин хожим Францын эрдэмтэн Рене Давид, Лейбницийн эрх зүйн тогтолцооны талаарх санааг өргөжүүлэн өнөө үед түгээмэл хэрэглэгдэх болсон

⁷⁸ “Эрх зүйд суралцах, заах шинэ арга” (Латин).

ангиллыг бий болгожээ. Рене Давид: “Улс орнуудын эрх зүйн тогтолцооны хэв маягийг харгалзан дараах байдлаар ангилж болох юм гээд Ром-Германы (эх газрын), Англосаксоны, Шашны, Социалист, Уламжлалт эрх зүйн бүл”⁷⁹ гэжээ.

Манай улсын хувьд эх газрын буюу Ром-Германы эрх зүйн аймагт хамаардаг. Эх газрын эрх зүйн аймгийн анхдагч суурь үндэслэл нь Ромын эрх зүйгээс эхлэлтэйг нэгэнт хүлээн зөвшөөрсөн. Ромын сонгодог эрх зүйн хөгжлийн оргил үед гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн этгээдийн гэм бурууг шүүх шалган тогтоохын тулд нотлох ажиллагааны бүхий л процессыг шүүхийн эрх бүхий субъект гардан хийж, хөндлөнгийн нотлох баримтыг шүүх дээр гарган илтгэх журмыг тогтоож байв⁸⁰. Хэдийгээр тухайн үед мөрдөн байцаалт ба шүүхийн үе шат гэсэн нарийн зааг байгаагүй боловч дээрх хоёр ажиллагааны чиг үүрэг ялгагдаж байсан⁸¹.

Дэлхийн улсуудад аль эрх зүйн бүлд хамаарахаас үл шалтгаалж эрүүгийн процессын гурван загвар бий болжээ. Үүнд:

- 1) Аккусацн систем (Accusatory process);
- 2) Инквизици систем (Inquisitorial process);
- 3) Хосолсон систем⁸² (Mixed process).

Аккусацийн систем нь мэтгэлцэх тогтолцоо бөгөөд шүүгдэгчийг буруутгасны дараа түүний мэдэгдлийг эсрэг талын процессоор нотлох ёстой гэсэн үг юм. Онцлог нь тал бүр (яллах тал, өмгөөлөх тал) шүүгч эсвэл тангарагтны бүрэлдэхүүнд хамгийн үнэмшилтэй аргументыг гаргаж ирдэг процесс юм. Энэ үед шүүхээс өмнө хэргийг мөрдөхгүй гэсэн үг огтоос биш бөгөөд шаардлагатай гэж үзвэл, эрх бүхий байгууллагаас мөрдөх ажиллагааг явуулж үр дүнг шүүхэд хүргүүлдэг. Нотлох баримтыг хэн ч урьдаар үнэлдэггүй бөгөөд зөвхөн шүүгч эсвэл тангарагтны шүүх ирүүлсэн нотлох баримтад үндэслэн хэргийг шийдвэрлэнэ. Яллах систем нь өрсөлдөгчийн системтэй адил юм. Хэн хамгийн оновчтой логик, зүй тогтлыг тайлбарлаж чадна тэр тал ялалтыг авах боломжтой.

Аккусацн процесс нь олон улс оронд хэрэглэгдэж байгаа бөгөөд гэм буруугүй гэсэн таамаглал дээр үндэслэх бөгөөд хүнийг гэм буруутай нь нотлогдох хүртэл гэм буруугүйд тооцдог, нотлох үүрэг нь яллах тал (прокурор) дээр ирдэг. Яллах үйл явц нь яллагдагчийг улсын яллагч, хохирогчоос албан ёсоор буруутгаж, яллах, улмаар яллагдагчийг шүүхэд өөрийгөө хамгаалах боломжийг олгоно. Шударга шүүхээр шийдвэрлүүлэхэд чиглэгдсэн хүний эрхийг хангахад энэ тогтолцоо олон чухал баталгааг хангаж өгдөг.

*Зураг 1. Аккусацн процессын үе шат*⁸³.

⁷⁹ Rene David. Les grands systèmes de droit contemporains. Основные правовые системы современности. Перевод с французского языка д.ю.н. Туманов, В.А. - М.,1988. С.8.

⁸⁰ Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага //Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхтгэл. -Уб.,2019. 6 дахь тал.

⁸¹ Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. Ерөнхий анги. -Уб.,2014. 16-17 дахь тал.

⁸² “Эрх зүй” сэтгүүл. -Уб.,2014. №3.(39). 76 дахь тал., Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. - Уб.,2020.13 дахь тал.

⁸³ Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. -Уб.,2020. 213-214 дэх тал.

Үндэслэл: Прокурор яллагдагчийг буруутгаж, буруутгаж байгаа зүйл, нотлох баримтуудыг тоймлон өгүүлдэг.

Урьдчилсан хэлэлцүүлэг: Яллагдагчид ямар хэрэгт яллагдаж буйг мэдэгдэж, өмгөөллийн мэдүүлэг гаргах боломжийг олгоно.

Шүүх хурал: Шүүх хурал шүүгч эсвэл тангарагтны өмнө явагддаг бөгөөд яллагч болон өмгөөлөгч нар нотлох баримт, аргументуудыг гаргаж тавина.

Шийдвэр: Шүүгч эсвэл тангарагтны шүүх яллагдагчийг гэм буруутай эсвэл буруугүй гэж үзсэн шийдвэр гаргана.

Ял: Яллагдагч гэм буруутай нь тогтоогдвол шүүх ял оногдуулна

Аккусацийн тогтолцоо нь шүүхийн прецедент жишгийн хэм хэмжээг эрх зүйн голлох эх сурвалж болгон авч үздэгээс үүдэн эрүүгийн процессын ажиллагаа нь үе шатны болон тодорхой хугацаагаар хязгаарлагддаггүй бөгөөд тухайн процесст оролцогчдын эрх тэгш байдлыг хангах, тэдний хоорондоо харилцах нээлттэй, нөхцөлийг тогтооход чиглэсэн уян хатан зохицуулалтыг төлөвшүүлсэн байдаг. Энэ тогтолцооны давуу тал нь хувь хүнийг үндэслэлгүйгээр баривчлах, ял шийтгэл оногдуулахгүй байхыг баталгаажуулдаг тул хууль дээдлэх, шударга шүүхээр шүүлгэх, хүний халдашгүй байх эрхийг баталгаатай хангахад оршдог.

Инквизици нь "Inquisition adhere process"⁸⁴ буюу шүүхээр шийдэх хэргийг заавал урьдаар мөрдөж, тодорхой нөхцөл байдлыг тогтоох гэсэн чиг хандлага юм. Инквизици процесс нь нэг талаас хэргийг бүх талаас бүрэн бодиттойгоор тогтоох нөхцөлийг хангах зорилготой бөгөөд гэм бурууг зөвхөн шүүх тогтоох шаардлагад нийцүүлэн төрийн хуульд захирагдах зарчимтай салшгүй холбоотой⁸⁵. Инквизицийн хэв загвар нь мөрдөн шалгах ажиллагааг ямар ч хэргийн хувьд заавал явуулах гэсэн уламжлалт хандлага өөрчлөгдөж, хүнд биш зарим хэргийн хувьд гэм буруугаа хүлээсэн, хохирлоо төлсөн тохиолдолд шүүхэд шилжүүлэхгүй буюу түргэвчилсэн, хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэх боломжийг шинээр хуульчлах болжээ⁸⁶. Энэ процесс нь шүүхийн чөлөөт мэтгэлцээн, ял тохиролцох зэрэг процедурыг үгүйсгэдэг. Хэргийн хувь заяа мөрдөн байцаалтын үр дүнгээс ихээхэн хамаарах ба прокуророос шилжүүлсэн хавтаст хэргийн хэмжээнд шүүн таслан ажиллагаа явагддаг нь уг процессын гол онцлог юм⁸⁷.

Хосолсон хэв маягийн процесс ажиллагаанд инквизиц, аккусацийн шинжүүд харилцан бий болж буй байдлыг ойлгоно. Хосолсон эрүүгийн процессын онцлогийг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд: Шүүхээс өмнөх мөрдөн байцаалтын шатанд яллагдагч, түүний өмгөөлөгчийн эрхийг зарим талаар хязгаарладаг; Бодит үнэнийг тогтоох зарчмыг оролцогчийн эрхийг хангах, шударга ёсны зарчимтай уялдуулж, яллах болон цагаатгах нотолгоонд харьцангуй тэнцвэртэй байдлыг шүүхийн болон шүүхийн өмнөх шатанд хэрэгжүүлэхийг зорьдог; Сэжигтэн, яллагдагч,

⁸⁴ Мөрдөн байцаалт гарцаагүй байх.

⁸⁵ Criminal procedure. A worldwide study. Carolina. 2007. P.21.

⁸⁶ Головки, Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. -СПб., 2008. С.23.

⁸⁷ Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага // Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхтгэл. -УБ.,2019. 10 дахь тал.

шүүгдэгчийг урьдаас гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай гэж үзэхээс зайлсхийж, зөвхөн нотолгоог шинээр авч үзэж шийдвэрлэхийг зорьдог; Прокурор хэргийн зарим баримтыг зөвхөн шүүх дээр дэлгэн гаргаж ирэх ба шүүх хуралдаан эрх тэгш талуудын мэтгэлцэх зарчмын дагуу явагдана; Шүүх хуралдаанд өмгөөлөгч нь нотлох баримтыг шүүхэд үнэлүүлэх, шинжлэх судлуулах эрхтэй; Шүүх дээр нотолгооны агуулгыг талууд болон шүүгч нар хамтарч тодорхойлно⁸⁸ зэргийг дурдаж болно.

Монгол Улсын хувьд хосолсон эрүүгийн процессын загвар бүхий тогтолцоотой гэж тодорхойлж болохоор байна. Энэ талаар ч зарим судлаачид⁸⁹ санал нэгдсэн байдаг. Учир нь хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хуулиар бүхий л гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа гарцаагүй явагдаж, түүний үр дүнд бий болсон нотлох баримтыг үндэслэн прокурор, шүүх шийдвэр гаргана. Зарим төрлийн хэрэгт яллагдагч учруулсан хохирлоо нөхөн төлсөн тохиолдолд өөрт холбогдох хэргийг хялбаршуулан шийдвэрлүүлэх эрхтэй байдаг зэрэг нь аккусаци болон инквизицийн аль алиных нь шинжийг агуулдаг.

Монгол Улсын ЭХХШТХ-д гэмт хэрэгт мөрдөх ажиллагаа явуулсны үр дүнд цугласан нотлох баримтыг үндэслэн прокурор, шүүх эцсийн шийдвэрийг гаргадгаараа инквизицийн шинжийг агуулж байгаа бол хэргийг хялбаршуулан журмаар шийдвэрлэх процессын хуульчлагдсан зохицуулалт, прокурор хэргийг хэрэгсэхгүй болгох шийдвэр, талууд шүүхийн шатанд тэгш эрхийн үндсэн дээр мэтгэлцэх эрхтэй байдаг зэрэг аккусаци шинжийг давхар агуулж байгаа нь манай улсын эрүүгийн процессын хэв маяг хосолсон шинжтэй болохыг тодорхой харуулж байна.

Эрүүгийн мөрдөх ажиллагаа нь яллах, өмгөөлөх, шүүн шийдвэрлэх гол тулгуур чиг үүргүүдийн эхлэл үндсийг тавигч хэмээн нэрлэгдэж улам бүр шийдвэрлэх ач холбогдолтой болжээ. Ер нь эрүүгийн процессын чиг үүргүүд, түүний дотор “мөрдөх” нь нотлох баримт бүрийг бодит шинжээр нь илрүүлэхийг зорилгоо болгосоор ирсэн. Тиймдээ ч яллаж зэмлэхээс гадна өмгөөлөн хамгаалах процесс ажиллагаа мөрдөн мөшгөлтийн үед явагдсаар байдаг нь эргэлзээгүй үнэн⁹⁰ гэдэгтэй санал нийлэхийн аргагүй.

Эрх зүйн аймгийн онцлогоос үл хамаарч дэлхий нийтэд хүлээн зөвшөөрөгдсөн эрүүгийн процессын суурь зарчмууд хэдийн бий болжээ. Эдгээрт:

1. Шүүхээр нотлогдоогүй үед ямар ч нөхцөлд гэм буруугүйд тооцох (Produce innocence);

2. Нотолгооны цогц шинжийг хангах, тэнцвэртэй бөгөөд харилцан шалгах зарчим (Cross-examination);

3. Хэргийг зөвхөн шүүх шийдвэрлэх (Ratione temporis);

4. Мөрдөн тогтоох ба яллах чиг үүргийг ялган зааглах зарчим;

5. Эрүүдэн шүүхээс ангид байх эрхийг хангах;

6. Шүүх хэргийг хараат бусаар, бие даан шийдвэрлэх зарчим;

7. Баривчлах, цагдан хорих арга хэмжээг шүүхийн хэлэлцүүлгийн үндсэн дээр шүүгчийн тогтоолоор онцгой тохиолдолд хэрэглэх зарчим;

8. Гэмт хэргийн талаарх баримт сэлтийг шүүх хуралдаанаас өмнө урьдчилан үнэлэхгүй байх зарчим⁹¹ зэргийг дурдаж болно. Эдгээр зарчмууд нь НҮБ-ын гэрээ, конвенцод шууд тусгагдсан байхаас гадна ихэнх улс, орнуудын Үндсэн хуулиудаар хамгаалагдсан байдаг. Мөн эдгээр нь улс орны нийгмийн онцлог, эрх зүйн ухамсар, соёлоос үл хамаарч, хүний эрх эрх чөлөөг заяагдмал шинжтэй гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, түүнийг гарцаагүй хамгаалах, хэрэгжилтийг нь хангахад чиглэсэн байна. Иймд бусад улс орнууд энэхүү олон улсын хүний эрхийг дээдэлсэн салбарын зарчимд

⁸⁸ Баярсайхан, Д. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. -Уб.,2015. 39-40 дэх тал.

⁸⁹ Цогтбаатар, Б. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл.- Уб.,2021. 15 дахь тал., Эрхэсхулан, Ж. Шүүхийн мэтгэлцээн ба шүүмжлэлт рационализм.// Эрх зүй сэтгүүл. -Уб.,2011. №1. 120 дахь тал.

⁹⁰ Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. -Уб.,2018. 206-207 дахь тал.

⁹¹ Kamisar.,LaFave, I king. Modern criminal procedure. -W.,2005. P.118.

тэмүүлэх ёстой, ингэж байж сая утгаараа хүмүүнлэг ардчилсан иргэний нийгмийг бүтээх болно.

Мөрдөн тогтоох ба яллах чиг үүргийг ялган зааглах зарчим нь мөрдөгч, прокурор тусдаа чиг үүргээ хэрэгжүүлэх ёстой гэдгийг олон улсын түвшинд эрүүгийн процессын чиг хандлага аль хэдийн хүлээн зөвшөөрч тодорхойлсон байхад манай улсын хувьд мөрдөн тогтоох чиг үүргийг яллах талын бүрэлдэхүүн хэсэг мэтээр хуульчилсан нь олон улсын жишгийн эсрэг зохицуулалт болжээ. Үндэсний Эрүүгийн процессын хуульд мөрдөгчийн эрх, үүргийг тодорхойлсон боловч хэрэгжилт нь прокуророос хараат байгаа нь хуулийг өөрчлөх хэрэгцээ шаардлагыг харуулна. Ингэхдээ ЭХХША-г дагнан хэрэгжүүлэгчдийн төлөөллөөс оролцуулах замаар оновчтой зохицуулалтыг бий болгох боломжтой.

Өмнөх процесс хуультай харьцуулахад, ЭХХШТХ-д прокурорын эрх хэмжээ нэмэгдсэн нь хууль бүтээх үйл явцад оролцсон хүмүүсийн ажил мэргэжлийн онцлогтой холбоотой байж болох юм. Тодруулбал, 2015 оны 01 сарын 06-ны өдрийн А/01 дугаартай Хууль зүйн сайдын тушаалаар Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн төслийг боловсруулах ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнийг баталсан. Ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнд салбар бүрийн төлөөлөл болох нийт 36 гишүүн байснаас, 1 хүн МША явуулах байгууллагын удирдлагын түвшинд хамаарах хүн байв. Ажлын хэсгийн 31 гишүүнээс МША ажиллагаа явуулж байсан туршлагын талаар судалгаа хийхэд нийт 7 гишүүн байсан ба тухайн үедээ бүгд сүүлийн 7-с дээш жилийн хугацаанд МША гардан гүйцэтгээгүй нийтлэг байдал ажиглагдлаа⁹². Хуулийн төсөл боловсруулах ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүний онцлогоос хамаарч, “эрх зүйн хэм хэмжээг бүтээхэд ёс суртахуун, улс төр, ёс зүйн зарчмаас бусад өөр хүчин зүйл, жишээлбэл тухайн эрх зүйг дагаж мөрдөгчдийн тодорхой бүлэглэлийн ашиг сонирхол нөлөөлдөг”⁹³ гэсэнтэй нийцэж байна. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн тогтоох чиг үүргийн онцлогт тохирсон эрх зүйн зохицуулалтыг мөрдөгчийн оролцоогүйгээр боловсруулах боломжгүй юм.

ЭХХШТХ-д хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт гэж ялгаж заагласан боловч прокурорын эрх хэмжээг нэмэгдүүлсний улмаас хангалттай түвшинд зааглаж чадаагүй. Прокурор, мөрдөгчийн чиг үүргийн заагийг ЭХХША-г үечлэн хуваасантай уялдуулах байдлаар хуваах бүрэн боломжтой. Гэмт хэргийн нөхцөл байдлыг тогтоож, хэрэгт ач холбогдол бүхий баримт, сэлт, мэдээллийг цуглуулахын тулд мөрдөгчөөс явуулж буй мөрдөн шалгах болон бусад ажиллагааг ерөнхийд нь “шүүхийн өмнөх” үе шат хэмээн нэрлэдэг⁹⁴. Мөн эрүүгийн процессын эрх зүйг шүүхийн өмнөх үе шат, шүүхийн шат гэдэгтэй доктор, профессор Д.Баярсайхан санал нийлж, улмаар “шүүхийн өмнөх үе шат” гэдэг нь эрүүгийн хэргийг шүүхээр хянан шийдвэрлэхээс өмнө хуулийн дагуу зайлшгүй хийгдэх ёстой хэргийг илрүүлэх, мөрдөх ажиллагаа бөгөөд нотолгооны үйл явцыг бүх талаас бүрэн дүүрэн, бодитойгоор хангахад чиглэгдсэн эрүүгийн процесс мөн. Шүүхийн өмнөх үе шатад эрүүгийн хэрэг үүсгэх, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт хамаарна⁹⁵ гэжээ. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн тогтоох чиг үүргийг шууд бусаар судлаач, эрдэмтэд шүүхийн өмнөх үе шатад хамаарах талаар өөр өөрийн байр суурийг илэрхийлжээ.

ЭХХША-ны үе шат нь өөр хоорондоо харилцан хамааралтай, тодруулбал, нэг үе шатын үйл ажиллагааны үр дүн нь нөгөөгийн үйл ажиллагааг эхлүүлэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж, улмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилтыг хангах нийтлэг журам, дарааллыг тогтоож байдаг. Эдгээр үе шатны нийлбэр цогц нь ЭХХША-ны тогтолцоог бүрдүүлнэ. Шүүхийн өмнөх үе шат нь дотроо хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, хэргийг шүүхэд шилжүүлэх гэсэн хэсгүүдээс бүрдэх аж⁹⁶. Мөн “зөвхөн хэрэг

⁹² Сайнбаяр, Н. Мөрдөгчийн эрх зүйн байдлын онол, практикийн асуудал// Докторын зэрэг горилсон бүтээл. -Уб.,2023. 116-117 дахь тал.

⁹³ Ханс Кельзен. Хэм хэмжээний ерөнхий онол. Орч. Хатанбаатар, М., ред. Амарсанаа, Ж.-Уб.,2013. 120 дахь тал.

⁹⁴ Быков, В.М., Александров, А.С. и др. Уголовный процесс. -М.,2015. С.26-32.

⁹⁵ Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. -Уб.,2014. 70 дахь тал.

⁹⁶ Амарбаясгалан, Б., Мөнхбат, М. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа. -Уб.,2018. 7-8 дахь тал.

бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үе шатыг шүүхийн өмнөх үе шатад хамааруулна”⁹⁷ гэж зарим судлаачид санал нийлсэн байдаг.

Эдгээрээс үзэхэд, ЭХХША-г тогтолцооны хувьд шүүхийн өмнөх болон шүүхийн шат гэсэн үндсэн хоёр хэсэгт авч үзэж болохоор байна. Шүүхийн өмнөх шатанд хэргийн бодит байдлыг тогтооход чиглэж буй үйл ажиллагаа хамаарах бөгөөд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт гэсэн хэсгүүдээс бүтдэг. Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад хэргийг шүүхээр хянан шийдвэрлэхэд үндэслэл болох нотлох баримтыг цуглуулж, бэхжүүлдэг. Мөрдөгчийн ЭХХША-д гүйцэтгэж буй үүргийн эрх зүйн зохицуулалт, олон улсын эрүүгийн процессын зарчим зэргийг үндэслэн гэмт хэрэг илрүүлэх, нотлох баримт бэхжүүлэх, цуглуулах үйл ажиллагааг “мөрдөн тогтоох” чиг үүрэг гэж тодорхойлж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад мөрдөгчийн хэргийн бодит байдлыг тогтооход чиглэсэн бүхий л арга хэмжээг мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хүрээнд мөрдөгч хэрэгжүүлдэг гэсэн үг юм.

ЭХХША-г хэрэгжүүлэгч шүүх, прокурор, мөрдөгч нь хуульд заасан эрх хэмжээний хүрээнд Эрүүгийн процессын хуулийн зорилтод хамаарах үйл ажиллагааг явуулах ба тэдгээр нь тус тусдаа өөрсдийн онцлог чиг үүргээр тодорхойлогдоно. Тухайлбал, шүүгч шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх буюу хэргийг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэгтэй, прокурор хяналтын чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг бол, мөрдөгч “мөрдөн тогтоох” чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг, нэр томьёоны талаар судлах нь энэхүү чиг үүргийг хэрэгжүүлэгчийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлох ач холбогдолтой. Монгол Улсын Үндсэн хуульд хэнийг ч хууль бусаар мөрдөн мөшгөхийг хориглоно гэсэн агуулга бүхий хэм хэмжээг тунхагласан бөгөөд хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу мөрдөн мөшгөх боломжтой юм.

Доктор, профессор Ж.Бямбаа: “мөрдөн мөшгөх” нь мөрдөн шалгах, эрүүгийн эрэн сурвалжлах ажлын уялдааг агуулдаг бөгөөд гэмт хэрэг нэг бүрийг илрүүлэх, өдүүлсэн этгээдийг илчлэн, түүний гэм буруутай эсэхийг тогтоож, улмаар хөндлөнгийн хараат бус, шудрага шүүхэд шийдвэрлүүлэхээр шилжүүлэн өгөхөд чиглэдэг. Тийм учраас мөрдөлт, байцаалт хоёрыг салгаж болдоггүйтэй адил мөрдөн шалгах, эрүүгийн эрэн сурвалжлах ажлыг бие биеэс нь салангид авч үзэх боломжгүй⁹⁸ гэсэн бол доктор, профессор Т.Оюунчимэг: Мөрдөн мөшгөх чиг үүрэг нь гэмт хэргийг илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох мөрдөгчийн үндсэн үүргээс урган гарах бөгөөд мөрдөн байцаалтын ажиллагаа эхлэх болон шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлүүлэх ажиллагаа явагдах нөхцөлийг бүрдүүлэгч шүүхийн өмнөх шатны цөм ажиллагаа⁹⁹ гэж үзжээ. Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулийн хүрээнд мөрдөгчийн гүйцэтгэж буй ажиллагаануудын мөн чанарыг “мөрдөн мөшгөх” гэсэн ухагдахуун бүрэн илрүүлж чадахгүй байна гэж үзсэн. Учир нь мөрдөгч дан ганц аливаа гэм буруутай этгээдийг мөрдөн мөшгөөд илрүүлээд хангалтгүй, түүний гэмт хэрэг үйлдсэн эсэхийг “тогтоох” шаардагатай болдог. Мөрдөн мөшгөх гэдэг нь аливаа мөрөөр хайх, илрүүлэх, эрэх гэсэн санааг агуулж байна. Тодруулбал, мөр хөөх үйлдлийг илэрхийлэх “эрэн сурвалжлах” гэдэг үгийн үндэс болох “эрэх” гэдэг нь мэдье, олъё гэж хайх сурвалжлах, эрэх сурах, эрж хайх, эрж сурвалжлах гэсэн хоршоо үг¹⁰⁰ хэмээн Монгол хэлний товч тайлбар тольд тайлбарласнаас үзэхэд, аливаа зүйлийг олж мэдэх зорилгоор тодорхой этгээдээс хийх үйлдэл буюу Монгол хэлний тайлбар толиудад мөрдөхийн илэрхийлэл аливаа юмны зам мөрөөр мөшгөн явж шалгах гэсэн тайлбартай агуулга нэг ажээ.

Мөрдөн тогтоох гэсэн нь мөрдөх, тогтоох гэсэн үгсийн нийлбэр бөгөөд “мөрдөх” гэдэг нь аливаа хүн, мал, эд зүйлсийг ул мөрөөр нь илрүүлэх, мөрдөн олох гэсэн санаагаар илэрхийлэгдэх бөгөөд “тогтоох” нь аливаа нөхцөл байдлыг тодорхой

⁹⁷ Нямбаатар, Х., нар. Эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа. -УБ., 2020. 15 дахь тал.

⁹⁸ Бямбаа, Ж. Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. -УБ., 2018. 206 дахь тал.

⁹⁹ Оюунчимэг, Т. Мөрдөгчийн чиг үүргийн агуулга, мөн чанар. //Хууль сахиулахуй. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл. -УБ., 2023. №3. 28 дахь тал.

¹⁰⁰ Цэвэл, Я. Монгол хэлний товч тайлбар толь. 30000 орчим үгтэй. -УБ., 1966. 889 дэх тал.

судалгаа /мөрдөх ажиллагаа/ явуулсны үндсэн дээр мөн чанарыг нь нээн харуулж буй үйл явц юм. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөөд илрүүлээд зогсохгүй, илрүүлснээ бататгаж тогтоох ажиллагаа хийгдэх гэсэн агуулгатай. Энэ нь ЭХХШТХ-д заасан “хэргийн бодит байдлыг тогтоох” мөрдөгчийн үндсэн үүрэгтэй уялдаж буй юм. Мөрдөн тогтоох гэдэг нь “investigate”¹⁰¹ буюу “үнэнийг тогтоохын тулд (үйл явдал, гомдол гэх мэт) баримтыг олж, шалгахын тулд системчилсэн буюу албан ёсны хэрэг бүртгэлт явуулах” гэсэн утгатай Латин гаралтай үйл үг аж.

Эдгээрээс дүгнэн үзэхэд, “мөрдөн тогтоох” чиг үүрэг нь мөрдөгчөөс явуулж буй МША-гаар хэрэгждэг байна. Энэ нь зөвхөн яллах зорилго чиглэлийг л эрхэмлэнэ гэсэн үг биш бөгөөд эрүүгийн процессын үндсэн зорилтыг биелүүлэх гол суурь юм. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн шалгах ажиллагааны үед яллах, цагаатгах, эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх, хөнгөрүүлэх бүхий л баримтат мэдээллийг болж өнгөрсөн гэмт үйлдлийн бодит байдлыг тогтоох зорилгоор, хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу нямбай чанд цуглуулж бэхжүүлнэ гэсэн үг. Мөрдөн шалгах ажиллагааг мөрдөгч л хэрэгжүүлнэ.

Үндэсний эрүүгийн процессын эрх зүйн шинжлэх ухаанд эрүүгийн процессын ажиллагааны чиг үүргийг процесс ажиллагаанд гүйцэтгэх үүрэг, зорилго, чиглэл, эрх зүйн байдлын зааг ялгаанаас хамаарч: Эрүүгийн хэргийг мөрдөх чиг үүрэг; Өмгөөлөх чиг үүрэг; Яллах чиг үүрэг; Хэргийг шийдвэрлэх чиг үүрэг¹⁰² гэсэн ангилал тогтсон байна.

Эрүүгийн процессын ажиллагааны явцад хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чиглэлээр төрөлжүүлэн ангилсныг “чиг үүрэг” хэмээн томьёолж, харин чиг үүрэг нь тухайн ажиллагаанд оролцогчдын бүрэн эрхээр тодорхойлогддог нь эрүүгийн процессын эрх зүйн шинжлэх ухаанаар нотлогдсон зүйл юм. Судлаач эрдэмтэд эрүүгийн процессын ажиллагааны чиг үүргийн талаар өөрсдийн үзэл бодлыг уралдуулан янз бүрээр ангилан системчилж байсан ямар ч тохиолдолд яллах, өмгөөлөх, шүүн таслах чиг үүргийг эрүүгийн процессын ажиллагааны гол тулгуур чиг үүрэг гэдэгтэй санал нэгдэж, харин мөрдөн тогтоох чиг үүргийг тулгуур чиг үүргүүдийн эхлэл үндсийг тавигч¹⁰³ хэмээн үзэж байна. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь бичигт: “Гэмт хэргийн ул мөрийг шинжлэн судалж илрүүлэх, гэмт хэрэгтнийг мөшгөн мөрдөх үүрэг бүхий ажилтныг мөрдөгч гэнэ”¹⁰⁴ гэж тайлбарласнаас үзэхэд, гэмт хэргийг ул мөрийг илрүүлэх, түүнийг мөрдөн мөшгөх ажиллагаа хосолмол шинжтэй болохыг илтгэнэ.

Дээрх тайлбаруудыг эрүүгийн процессын ажиллагааны үндсэн зорилттой уялдуулан авч үзвэл, гэмт хэргийг илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээдийг олж тогтоохын тулд мөрдөн тогтоох чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг нь ямар ч маргаангүй ба мөрдөн тогтоохгүйгээр хэн нэгнийг гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож, хариуцлага хүлээлгэх ямар ч боломжгүй юм.

Тэгвэл, мөрдөн тогтоох чиг үүрэг нь мөрдөгчийн явуулж буй МША-аар хэрэгжихээс гадна үндэсний хууль тогтоомжид хийсэн дүн шинжилгээний хүрээнд бусад зайлшгүй шинжийг тодорхойлох боломжтой. Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн хүрээнд дүн шинжилгээ хийж эрүүгийн процессын хэрэгжүүлэгчдийн гүйцэтгэх үүрэг, хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцоо зэргийг харгалзан үзэж Энтони¹⁰⁵-ий гурвалжингаар дүрслэн харуулав.

¹⁰¹ Кембриджийн толь бичиг. Цахим эх сурвалж. Татаж үзсэн: 2023.09.03 // <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/investigate>., Оксфордын толь бичиг. Цахим эх сурвалж: Татаж үзсэн: 2023.09.03 // <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>.

¹⁰² Бямбаа, Ж. Мөрдөх чиг үүргийн агуулгыг шинээр тодорхойлох нь. Хууль дээдлэх ёс. Хууль зүйн эрдэм шинжилгээ, практикийн улирал тутмын сэтгүүл. -Уб., 2018, Цуврал 68. №3. 36 дахь тал., Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. МУИС. ХЗС. -Уб., 2018. 205 дахь тал.

¹⁰³ Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Дурдсан бүтээл. 206 дахь тал.

¹⁰⁴ Дамбажав, И. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь бичиг. I боть. -Уб., 2010. 983 дахь тал.

¹⁰⁵ Энтоний гурвалжин- менежментийн шинжлэх ухаан дахь зохион байгуулалтын загвар. 1965 онд Харвардын бизнесийн сургуулийн профессор Роберт Энтони АНУ-ын удирдлага, зохион байгуулалтын онолд анх удаа дэвшүүлсэн. Гурвалжингийн доод хэсэгт олон тооны шийдвэрлэх үйл ажиллагаа хамаарч дээшлэх тусам улам нарийвчлан шийдвэрлэж, энэ нь тухайн тогтолцооны оршин тогтнох ерөнхий загвар юм

Зураг 2. Эрүүгийн процессын хэрэгжүүлэгчдийн ЭХХША дахь оролцоо, гүйцэтгэх үүргийн процессын загвар

Дээрх зургаас үзэхэд, мөрдөн шалгах үйл ажиллагаа өргөн цар хүрээг хамарч, түүнээс тодорхой төрлийн хэргийг прокурорын хяналтад шилжүүлж, мөн шилжүүлснээс цөөн тооны хэргийг шүүхэд шилжүүлдэг статистик¹⁰⁶ тоон мэдээллийн агуулгатай тохирч байна. МША-г хэрэгжүүлэгч мөрдөгчийн хуульд заасан үүргээ хэрхэн гүйцэтгэхээс шалтгаалж пирамидын суурь бат бөх байх эсэх нь тодорхойлогдох нь ойлгомжтой. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн тогтоох чиг үүрэг хэлбэрэлтгүй хэрэгжснээр хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаатай хангахаас гадна, ЭХХША бүрэн бодитой, зорилтоо хангах эсэх нь шууд хамаарах аж.

Үндэсний хууль тогтоомжид тусгасан шүүх болон прокурорын байгууллагын үйл ажиллагааны зарчмын хүрээнд хийсэн судалгаанаас үзэхэд, шүүх, прокурорын байгууллагад “хууль дээдлэх”, “хараат бус бие даасан”, “үйл ажиллагаагаа ил тод явуулах” зэрэг зарчмууд нийтлэг байна. Эдгээрийг ЭХХША-г хэрэгжүүлэгчдийн нийтлэг зарчим гэж үзэж болох ба шүүх эрх мэдлийн байгууллагын үйл ажиллагааны онцлогт тохирсон, гарцаагүй шинж болох нь тодорхой. Өөрөөр хэлбэл, “хууль дээдлэх”, “бие даасан, хараат бус”, “ил тод байх” нь шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудад зайлшгүй байх үндсэн шинж бөгөөд дээрх гурван субъектэд эдгээр шинж агуулагдаж байж сая шүүх эрх мэдэл бодитой хэрэгжиж, нийгэмд шударга ёс тогтох зүй тогтолтой аж. Гэвч эрүүгийн процессын хэрэгжүүлэгчийн нэг болох мөрдөгч “бие даасан, хараат бус” байх шинжийг хуульчлан хамгаалаагүй өдий хүрчээ. Эдгээрээс үзэхэд, манай улсын шүүх эрх мэдлийн байгууллагын хамгийн эмзэг, эрсдэлтэй цэг нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч мөрдөгчийн хараат бус байдлын асуудал болжээ.

Прокурор бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь саад учруулсан, хараат бус байдалд нь халдсан аливаа дарамт, шахалт, нөлөөллийн талаар дээд шатны прокурорт мэдүүлэх үүрэгтэй гэж хуульчилсан нь шүүгчийн эрх зүйн байдлынхтай ижил зохицуулалт байгаагаас үзэхэд, эрүүгийн процесс хэрэгжүүлэгчид хөндлөнгөөс нөлөөлөх эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, түүнийг зохицуулах чухал зохицуулалт болжээ. Гэвч нөлөөллийн талаарх зохицуулалт мөрдөгчийн үйл ажиллагаатай холбоотой салбарын хууль тогтоомжид тусгалаа олоогүй нь мөрдөгчийн бие даасан, хараат бус байдлыг баталгаажуулаагүйтэй холбоотой гэж үзэж болохоор байна.

ЭХХШТХ-д МША-ны явцад гаргах процессын шийдвэрийн ихэнхийг прокурорт хариуцуулсан, мөрдөгчийн нотлох баримт цуглуулах үйл ажиллагаа бүрд прокурорын зөвшөөрлийг өргөтгөсөн нь нэг талаас мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад гарах алдаа

гэдэг агуулгаар тайлбарладаг. Үе болгоны шийдвэр нэг нэгэнтэйгээ уялдсан байдаг бөгөөд хэрэв доод түвшний шийдвэр үйл ажиллагаа алдагдвал дээд түвшний шийдвэр үйл ажиллагаа бүрэн, бодитой бус болно гэж үздэг. Үүнээс мөрдөгчийн гүйцэтгэх үүрэг ЭХХША-д чухал байр суурь эзлэдгийг харж болно.

¹⁰⁶ Гэмт хэргийн цагаан ном-2017; 2018; 2019; 2020; 2021 оны тайлан.

багасах, хүний эрхийг зөрчихгүй байх баталгааг сайжруулсан мэт боловч, нөгөө талаасаа мөрдөгчийн бие даасан, хараат бус байдлыг алдагдуулах болжээ. Тухайлбал, мөрдөгч хуульд заасан хэргийн бодит байдлыг тогтоох үүргээ хэрэгжүүлэх явцдаа гэрч, сэжигтэн, яллагдагч, хохирогчийг дуудан ирүүлж мэдүүлэг авах шаардлага үүсдэг. Гэтэл мөрдөгчийн дуудсанаар хүрэлцэн ирээгүй нь процессын оролцогчид ямар нэгэн хууль зүйн үр дагавар үүсгэдэггүй хуулийн зохицуулалт нь мөрдөгчийн хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд хүндрэл дагуулсаар байна. Гэмт хэргийг шалгаж тогтоох үүрэг хүлээсэн этгээдийн байр сууринаас авч үзэхэд нэг этгээдийн эрх нь өөр нэг этгээдийн хувьд үүргийг бий болгоно¹⁰⁷ гэсэнтэй зөрчилдсөн зохицуулалт болжээ. Мөн Эрүүгийн процессын хуульд мөрдөгчийн 14 эрх хэмжээтэй байхаар заасан боловч дан ганц мөрдөгчийн хүсэл сонирхлоос хамаарах, өөрөөр хэлбэл, тухайн фактын эцсийн үр дагаварыг үүсгэж чаддаггүй бүгд прокурорын оролцоо, хамаарлаас шалтгаалж байгаа нь мөрдөгч хараат бусаар мөрдөн тогтоох чиг үүрэг хэрэгжүүлэх боломжгүйг харуулна. Мөрдөгчийн хараат бус бие даасан байдал нь нийгэмд шударга ёс тогтоох үйл ажиллагааны үр дүнтэй шууд хамааралтай болох нь судалгааны явцад тодорхойлогдож байна.

Дүгнэлт

Гэмт хэрэг илрүүлэх, шүүхээр шийдвэрлэх үйл явцыг дэлхий нийтээр эрх зүйн аймгаас хамаарч харилцан адилгүй зохицуулж буй боловч хүлээн зөвшөөрөгдсөн олон улсын эрүүгийн процессын зарчим хэдийн бий болжээ. Эдгээр зарчмыг үндэсний хууль тогтоомжид нутагшуулснаар хүний эрхийг хангах олон улсын жишигт нийцсэн эрх зүйн тогтолцоог бий болгох боломжтой аж.

Мөрдөгч нь ЭХХША дахь “мөрдөн тогтоох” чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг болох нь үндэсний хууль тогтоомж, мөрдөгчийн гүйцэтгэх үүргийн мөн чанарын хүрээнд хийсэн судалгаагаар тодорхойлогдож байна. Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанарыг танин мэдснээр мөрдөгчийн ахуй /эрх зүйн байдал/-г тодорхойлох боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, хуульд мөрдөгч хэргийг илрүүлж, нотлох баримт цуглуулах үүрэгтэй гэж заасан боловч энэхүү үүргээ хэрэгжүүлэх боломжтой эсэхийг авч үзээгүй орхигдуулсан. Энэ нь мөрдөгч хэргийн бодит байдлыг тогтоох чиг үүргээ хараат бусаар хэрэгжүүлэх боломжгүй болгожээ.

Манай улсын хувьд, ЭХХША хэрэгжүүлэгчдийн эрх зүйн байдал харилцан адилгүй хуульчилсан боловч хууль дээдлэх, үйл ажиллагаагаа хараат бус, бие даасан, ил тод явуулах гэсэн үндсэн нийтлэг шинжийг агуулсан байх шаардлагатай байна. Өөрөөр хэлбэл, ЭХХША хэрэгжүүлэгчдийн дээрх үндсэн зарчим нь чиг үүргийнх нь мөн чанараас урган гарсан бөгөөд “мөрдөн тогтоох” чиг үүрэг мөн дээрх шинжийг агуулсан байх нь зүйн хэрэг. Мөрдөн тогтоох чиг үүрэг хэрэгжих шинж нь түүнийг хэрэгжүүлэгч мөрдөгчид мөн давхар агуулагдаж байх учиртай. Энэ утгаараа мөрдөгч ЭХХША-г хараат бус, бие даасан байдлаар хэрэгжүүлэх ёстой болохыг харуулна.

Монгол Улсад ЭХХША-г шүүх, прокурор, мөрдөгч хэрэгжүүлдэг хуулийн зохицуулалттай. Шүүгч, прокурорын эрх зүйн байдал өндөр түвшинд хангагдсан байна. Шүүх эрх мэдлийн хэрэгжилт шүүх, прокурорын байгууллагын хараат бус, бие даасан байдалтай салшгүй холбоотой. Энэ утгаараа шүүх, прокурорын үйл ажиллагааны хараат бус, бие даасан байдлыг хангахад чиглэсэн төрийн бодлого тасралтгүй хэрэгжсээр байдаг. Харин мөрдөгчийн хараат бус, бие даасан байдлыг өнөөдрийг хүртэл хугацаанд хуульчлан бэхжүүлээгүй нь мөрдөн тогтоох чиг үүргийн мөн чанар, онцлогийг танин мэдээгүйтэй холбоотой юм. Энэ нь зохион байгуулалтын Энтони гурвалжингийн онолоор “шүүх эрх мэдэл” хэмээх тогтолцооны оршин тогтнох фундамент, үндсэн суурь нь эрсдэлтэй тохиолдолд тухайн тогтолцоо тэр чигтээ эрсдэлтэй нөхцөлд байгааг илэрхийлнэ.

¹⁰⁷ Ханс Кельзен. Хэм хэмжээний ерөнхий онол. Орч. Хатанбаатар, М., ред. Амарсанаа, Ж. -УБ., 2013. 138 дахь тал.

Мөрдөгчийн хараат бус, бие даасан шинж алдагдах нь гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэх шүүх эрх мэдлийн байгууллагын хараат бус, бие даасан байдал алдагдах эрсдлийг дагуулна. Тодруулбал, эрүүгийн хэргийг зөвхөн хавтаст хэрэгт цугларсан нотлох баримтын хүрээнд хянан шийдвэрлэдэг. Энэхүү нотлох баримтыг мөрдөгч илрүүлж, бэхжүүлэн авдаг. Тэгэхээр мөрдөгчийн юуг, хэрхэн бэхжүүлж авсан, аваагүйгээс тухайн хэргийн хувь заяа шийдвэрлэгдэж буй бөгөөд мөрдөгчийн хэргийн бодит байдлыг тогтоох эрмэлзэл нь хөндлөнгийн нөлөөлөлд авташгүй, бусдаас хамааралгүй бие даасан шинжтэй байж сая жинхэнэ утгаараа хэргийн бодит байдлыг тогтоох боломж бүрдэнэ. Иймд мөрдөгчийн хараат бус байх шинж нь хэрэгжүүлж буй мөрдөн тогтоох чиг үүргийнх нь шаардлага бөгөөд зайлшгүй хангах үндсэн шинж нь болно.

Мөрдөн тогтоох чиг үүргийн хэрэгжилтэд прокурор давамгайлж оролцож байгаа нь “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно¹⁰⁸” гэсэнтэй зөрчилдсөн гэж үзэхээр байна. Учир нь прокурор тодорхой мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олгох, хэрэг бүртгэлтийн хэргийг хаах, эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах тухай тогтоол үйлдэх, хэргийг хэрэгсэхгүй болгох тухай шийдвэр гаргах зэрэг эрх хэмжээ нь хяналт тавих бус харин “мөрдөн тогтоох” чиг үүргийг хэрэгжүүлэх, гүйцэтгэх шинжтэй болох нь тодорхой байна. Нөгөөтэйгүүр прокурор өөрийн олгосон зөвшөөрөл, гаргасан шийдвэрийг хянах нь логикийн хувьд боломжгүй юм.

Ашигласан материал

Хууль, эрх зүйн баримт бичиг:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992.
2. Эрүүгийн хууль 2015.
3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017.
4. Шүүхийн тухай хууль 2021.
5. Прокурорын тухай хууль 2017.

Ном, сурах бичиг:

6. Амарбаясгалан, Б., Мөнхбат, М. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа. -Уб.,2018.
7. Баярсайхан, Д. Эх газрын эрх зүйн тогтолцооны эрүүгийн процессын мөн чанар, чиг хандлага //Эрүүгийн процессын эрх зүйн тулгамдсан асуудлыг харьцуулан судлах нь сэдэвт илтгэлийн эмхтгэл. -Уб.,2019.
8. Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. Ерөнхий анги. -Уб.,2014.
9. Баярсайхан, Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. -Уб.,2020.
10. Баярсайхан, Д. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. -Уб.,2015.
11. Бямбаа, Ж., Эрхэсхулан, Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. -Уб.,2018.
12. Бямбаа, Ж. Мөрдөх чиг үүргийн агуулгыг шинээр тодорхойлох нь// Хууль дээдлэх ёс. Хууль зүйн эрдэм шинжилгээ, практикийн улирал тутмын сэтгүүл. -Уб.,2018.
13. Гэмт хэргийн цагаан ном-2017; 2018; 2019; 2020; 2021 оны тайлан.
14. Дамбажав, И. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь бичиг. I боть. -Уб., 2010.
15. Нямбаатар, Х., нар. Эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа. -Уб., 2020.
16. Оюунчимэг, Т. Мөрдөгчийн чиг үүргийн агуулга, мөн чанар. //Хууль сахиулахуй. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл. -Уб.,2023. №3.
17. Сайнбаяр, Н. Мөрдөгчийн эрх зүйн байдлын онол, практикийн асуудал// Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. -Уб.,2023.

¹⁰⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг.

18. Ханс Кельзен. Хэм хэмжээний ерөнхий онол. Орч. Хатанбаатар, М., ред. Амарсанаа, Ж.-Уб., 2013.
19. Цогтбаатар, Б. Ашигт малтмал хууль бусаар олборлох гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл.- Уб., 2021.
20. Цэвэл, Я. Монгол хэлний товч тайлбар толь. 30000 орчим үгтэй. -Уб., 1966.
21. “Эрх зүй” сэтгүүл. -Уб., 2014. №3.(39).
22. Эрхэсхулан, Ж. Шүүхийн мэтгэлцээн ба шүүмжлэлт рационализм.// Эрх зүй сэтгүүл. -Уб., 2011. №1.
- Гадаад хэл дээрх эх сурвалж:
23. Быков, В.М., Александров, А.С. и др. Уголовный процесс. -М., 2015.
24. Головкин, Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. -СПб., 2008.
25. Rene David. Les grands systemes de droit contemporains. Основные правовые системы современности. Перевод с французского языка д.ю.н. Туманов, В.А. - М., 1988.
26. Criminal procedure. A worldwide study. Carolina. 2007. P.21.
27. Kamisar, LaFare, I king. Modern criminal procedure. -W., 2005. P.118.
- Цахим эх сурвалж:
28. Хууль зүйн нэгдсэн сайт. //legalinfo.mn.
29. Кембрижийн толь бичиг. // <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/investigate>.
30. Оксфордын толь бичиг. // <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>.